

„Mi megtanultunk táncolni,...mert élni akartunk.”

A gombosi táncok kutatástörténete

Bevezetés

A néptánc gyermekkorom óta az életem egyik legfontosabb része. Ebben felnőve láttam magam körül, hogy a táncnak közösségmegtartó ereje van. Vajdasági magyarként a népi kultúrában mozogva voltak előzetes ismereteim Gombosról, viszont a tudásom elég csekély volt. Érdekelt a gombosi tánc kultúra, ezért kezdtem el kutatómunkát végezni, valamint megnézni, hogy a tánc milyen szerepet tölt be a faluban élő emberek életében. Az eddigi interjúk során kristályosodott ki számomra, hogy a helyiek számára a tánc a lokális identitásuk részét képezi. A kutatásom motivációja közé tartozik az is, hogy a későbbiekben megvizsgáljam a tánc és az identitás kapcsolatát.

Dolgozatom egy tágabb, még folyamatban lévő kutatás egy része, amely célul tűzte ki maga elé, hogy a gombosi táncok kutatástörténetét¹ elkészítse. Kezdetben a társadalmi viszonyoknak a táncéleten belül elfoglalt helyével kezdtem el foglalkozni, de az anyaggyűjtés során világossá vált számomra, hogy ez adatokban szegény és nehezen kutatható terület. A gombosi tánc kultúra összességében kezdett el foglalkoztatni, aminek első lépéseként a kutatástörténeti háttér felrajzolását kezdtem meg. Az adatolás hiányosságait kutatásommal igyekszem pótolni és bővíteni, majd ezen információk felhasználásával szeretnék egy összefoglalót elkészíteni. A későbbiekben ez egy jó alapot fog biztosítani ahhoz, hogy a gombosi táncokkal mélyrehatóbban tudjak foglalkozni.

A kutatástörténet adatgyűjtése közben rátaláltam egy táncra, a *tüskömre*. Többször, szórványosan előbukkant, így a munkám során utánajárok, és megpróbálom az összefoglalóm részeredményeként definiálni és elhelyezni a Kárpát-medencei tánc kultúrában. Emellett fontos megjegyezni, hogy a tüsköm a Vajdasági Magyar Értéktárba is bekerült.² Szintén a kutatástörténet vizsgálatának a hozadéka, hogy a tánc szorosan összekapcsolódik a zenével és a viselettel is, és így ezek kifejezetten a tüsköm kapcsán érvényre is jutnak. Nem viselet- és zenekutatással foglalkozom, de fontos ezen szempontok beemelése is a tánc kultúra megértéséhez. A falu tánc hagyományairól szóló tanulmányokról, dolgozatokról nem született még egy átfogó, értelmező és elemző összefoglaló, így dolgozatom célja ezt a hiányt pótolni.

Gombos Doroszlóval állt kulturális, illetve társadalmi kölcsönkapcsolatokban. A két falu kisebb endogám egységet alkot egymással, kultúrájuk elemei; népzenejük, néptáncuk és

¹ Kósa László: 1989.

² <http://ertektar.rs/ertektar/ertek/Doroszlói-es-gombosi-bojti-leanytancok-es-nepdalok/50> (legutolsó megtekintés: 2023.01.09.)

népviselőjük is hasonlóságot mutat.³ Dolgozatomban nem célom a falvak közötti kulturális kapcsolat mélyebb vizsgálata, de a két település közötti viszonyrendszer bizonyos elemei összefüggnek, együttes említésük szükséges.

Gombos településtörténete

Gombos a Duna mellett, Bácska nyugati részén terül el, mely szorosabb kapcsolatot ápol a Duna szemközti oldalán fekvő Erdőddel, valamint a 13 kilométerre fekvő Doroszlóval. A települések közötti kapcsolatokat feltáró munka ezidáig még nem született, de az eddigi publikált munkák alapján az a következtetés vonható le, hogy a gombosiak az erdődiekkel és a doroszlóiakkal is házasodtak, népi kultúrájuk is sok hasonlóságot mutat.⁴ A jugoszláv polgárháborút követően Erdőd Horvátországhoz került, Doroszló és Gombos pedig Szerbia része lett, így ezek kulturális kapcsolataikat megtartották. A két falut a közöttük lévő házassági és rokonsági kapcsolatok fűzik össze, ezért nem lehet teljesen elválasztani őket egymástól, Gombos vizsgálata során figyelembe kell vennünk Doroszlót is. Dolgozatomban azonban nem célom a falvak közötti kulturális kapcsolat mélyebb vizsgálata.

„A falu története ékesen tükrözi mindazokat a történelmi átalakulásokat, mozgásokat, katasztrófákat, amelyek ezen a vidéken lejátshódtak az elmúlt félezer esztendő során. A falu lakossága a nagy népmozgások idején néhányszor kicserélődött, neve is átalakulásokon és változásokon ment keresztül.”⁵ Gombos területe a török hódoltság alatt elnéptelenedett, több hullámban betelepülő családok magukkal hozták sajátos nyelvüket, szokásaikat, dalaikat, táncaikat. Zömükben a Dunántúlról, Tolna, Fejér, Vas és Somogy megyéből, kisebb részben egyes felvidéki megyékből jöttek.⁶ Ebből a sokszínűségből alakult ki a mára egységessé vált gazdag gombosi hagyományvilág.

A falu 1899-ben vette fel a Gombos nevet. A település nevét a Duna partján, az egykori gőzkomp-állomás menti kis csárda tulajdonosáról kapta: Gombos Istvánról, aki Cziráki szerint gazdagságával népszerűsége tett szert Gomboson (Bogojeván). Mindenki tudta, hol van a csárdája, ezért a körülötte fekvő területet arról nevezték el.⁷

Gomboson a Duna közelsége miatt a gátépítés előtt a halászat volt meghatározó, majd a lakosság megélhetését a földművelés biztosította. A kevés föld miatt sok volt a szegény

³ Raj Rozália – Nagy István: 2001. 5.

⁴ Jung Károly: 1978b., Beszédes Valéria: 1998., Kovács Endre: 1999.

⁵ Jung Károly: 1978b. 22.

⁶ Jung Károly: 1978b. 24.

⁷ Jung Károly: 1978b. 25.,50.

család. A II. világháború után a falu társadalmában gyökeres átalakulás indult meg. A korábbi földműves életforma helyett, a fiatalok egyre növekvő mértékben hagyták el szülőfalujukat, és kerestek munkát a közeli iparral rendelkező városokban. Míg korábban a föld képezte a vagyon alapját, jelentette a létbiztonságot és határozta meg azt a paraszti életformát, melyhez szorosan kötődő szokásrend kapcsolódott, addig a háború után egyre több fiatal hagyott fel a gazdálkodással, bár még az 1970- es évek végén is a lakosság körülbelül hetven százaléka földműveléssel foglalkozott.⁸

A második világháború óta Gombos közigazgatásilag Hódság (Odžaci) községhez tartozik, ahol egyedüli magyar település, és a környék korábbi sváb lakossága szláv ajkúra cserélődött. A jugoszláv polgárháború következménye lett az, hogy a Duna határfolyóvá vált, így a horvát oldalról számos szerb család telepedett át Gombosra, ezzel megbontva a falu magyar egységét.⁹

A kutatás forrásai és módszerei

Rendelkezésemre áll egy feldolgozatlan 2017-es gombosi gyűjtés, melyet Resócki Rolland készített. A gyűjtés keretében két napot töltöttek Vázsonyi Csillával, Kuzma Péterrel és Cs. Tóth Gabriellával Gomboson. A két nap alatt kilenc órányi anyag készült, ami interjúkat és táncrészleteket tartalmaz¹⁰. Ezek számomra nem primer források, és ahhoz, hogy értelmezni tudjam, plusz munkát végeztem, jegyzőkönyveket készítettem a videókról.¹¹ Ezen kívül 2022. májusában és novemberében saját gyűjtést végeztem Gomboson¹², hogy visszacsatoló interjúkat¹³ készítsek, valamint új adatokkal egészítsem ki a kutatásomat. A gyűjtéseken kívül főleg az archív felvételekre,¹⁴ illetve szakirodalomra támaszkodom, amely folyamatosan bővül. Tudományos Diákköri dolgozatomhoz is végeztem már terepmunkát, de az interjúk alapvetően a kutatásom későbbi szakaszában válnak majd hangsúlyossá (a gyűjtéseim alkalmával a *tüskömmel* kapcsolatban is készítettem számos interjút, ezeket már dolgozatomban is felhasználom). A terveim között szerepel, hogy a ma élő és elérhető

⁸ Jung Károly: 1978b. 28.

⁹ Jung Károly: 1978b

¹⁰ 1. kép

¹¹ 2. kép

¹² 3. és 4. kép

¹³ „A visszacsatoló interjú során közvetlenül látható és hallható információkat jelenít-hetünk meg ahelyett, hogy verbális úton rekonstruálnánk az eseményeket a helyszíni jegyzetek alapján. A történetek „visszahozhatók” és újra áttekinthetők, az interjúalanyok pedig kikérdezhetők az újranezett, elmúlt eseményekről.” (Székely Anna: 2019. 489)

¹⁴ BTK ZTI Ft.996 és BTK ZTI Ft.846

kutatókkal beszéljek, akik foglalkoztak az említett tánccal, így a kutatói perspektívát is több szemszögből tudom vizsgálni.

Elméleti keretek

Dolgozatomat táncfolklorisztikai és tánc történeti keretek közé helyezem. A táncfolklorisztika komplex kutatási szemlélet, amelynek alappilléreit a formai, a funkcionális és a zenei szempontok együttes alkalmazása jelenti. Igyekszik egységes mederbe terelni a néptáncsal kapcsolatos alkalmazott kutatásokat is. Ezzel a tevékenységével a néptánc kutatás közvetlen hatással van a táncos műveltség általános színvonalának emelésére és a hagyományos kultúrák felelevenítését célzó revival mozgalmakra.¹⁵

A 20. század második felének publikációiban a táncfolklorisztika fogalom keretében a kutatók elsősorban a paraszti közösségek tánc kultúrájának hagyományos jelenségeit vizsgálták. A kutatások elsősorban a tánc kultúra századforduló körüli állapotára koncentráltak, pl. Martin György *A magyar folklór* című könyvében nem határozza meg az általa legtöbb esetben használt „néptánc” kifejezést, viszont a néptánc rögzítésének és lejegyzésének kapcsán megjegyzi, hogy „a magyar táncfolklorisztika legsürgősebb feladata a 20. század eleji paraszti tánc kultúra elmerülő emlékeinek minél teljesebb rögzítése, mely főként az első világháború előtt s a két háború között született nemzedékek tánc- és emléktanyájának összegyűjtését jelenti.”¹⁶ A kommunista/szocialista magyar állam nem kifejezetten támogatta a társadalmi változások kutatását, és a funkcionista vizsgálatokat. Ezzel is magyarázható, hogy miért nem foglalkozott intenzívebben a hazai táncfolklorisztika a tánc és táncélet társadalomba való beágyazottságának kérdésével.¹⁷

„[...] A magyar táncfolklorisztika nem fordított kellő figyelmet a kultúra folyamatos változásaira. A magyar eredetűnek tekintett anyagokra való összpontosítása megerősítette a 19. század közepének burgeois-átalakulása előtti korszakban kialakult úgynevezett archaikus jelenségek magas esztétikai értékét. Ennek megfelelően és a klasszikus néprajzi perspektívának megfelelően arra törekedett, hogy a paraszti táncokat két meglehetősen rugalmatlan történelmi kategóriába sorolja ("régi stílus és új stílus"), olyan adatokra

¹⁵ Felföldi László: Néptánc kutatás. Tudományterületi helyzetelemzés. MTA Zenetudományi Intézet, www.zti.hu/tanc/tanckutatas.htm. (legutolsó megtekintés: 2022. 12. 21.), Felföldi László – Karácsony Zoltán: 2006., u.ő.: 2014.

¹⁶ Martin György: 1979. 523.

¹⁷ Ortutay Gyula: 1949.; Varga Sándor: 2020. 88., Keresztény Csenge: 2022.

támaszkodva, amelyek e prekoncepciókon alapultak.”¹⁸ A paraszti tánc kultúrában bekövetkező változásokat a kutatók szinte teljesen figyelmen kívül hagyták, nem vagy igen kis mértékben vették fel az új táncokat, a recens táncéletre vonatkozó adatokat. Ezzel annak a lehetőségét is kihagyták, hogy az idősebb adatközlőktől összegyűjtött anyagot összevegyék az aktuális helyzettel. Azzal, hogy túlságosan is a múltra fókuszáltak, meglehetősen torz képet alakítottak ki a Kárpát-medence tánc kultúrájáról és annak állapotáról.¹⁹

Gombos tánc kultúrájában kettősség figyelhető meg, amelyet több nemzetközi tánc kutató is a párhuzamos hagyomány fogalmával értelmez. Ahogyan azt a szakirodalomban is olvashatjuk, a hagyományok szoros kapcsolatban állnak egymással.²⁰ „A párhuzamos hagyományok fogalmának felhasználásával a tánc kutató nem a hitelesség és a színháziság evidens összehasonlítására kényszerül, hanem a kétféle táncot összefüggő, de különálló műfajoknak tekintheti.”²¹ Anca Giurchescu tánc kutató is azt hangsúlyozza, hogy elméleti szempontból vitatható a népi folklór és a színpadi folklór oszthatatlan és töretlen folytonossága egymás mellett. Figyelembe véve azonban a szimbólumátalakítás és manipuláció gyakorlatát, formálisan el kell különítenünk a folklór társadalmi-kulturális folyamatait a kiválasztott termékektől (táncok, zene, viseletek stb.), amelyeket egy látvány keretében adnak elő.²² Ez Gomboson a gyakorlatban úgy jelenik meg, hogy tudatosan kétféle táncot különítenek el. Az egyik, amit a vasárnapi tánc mulatságokon táncoltak, a másikat fellépésekkor, a Gyöngyösbokrétás koreográfiában alkalmazták. A gyöngyösbokrétás mozgalom erős befolyására született koreográfiákban bizonyos formákat vagy lépéseket nem, vagy másként táncoltak a táncrend részét képező táncokban.

¹⁸ „[...] Hungarian dance folkloristics did not pay enough attention to continuous changes in culture. Its focus on material considered to be of Hungarian origin reaffirmed the high aesthetic value placed on so-called archaic phenomena that emerged in the era before the bourgeois transformation of the mid-nineteenth century. Accordingly, and in compliance with the classical ethnographic perspective, it strove to classify peasants' dances into two fairly inflexible historical categories („old style and new style”), relying on data selected on the basis of these preconceptions.” (Varga S. 2020. 88.; saját fordítás)

¹⁹ Keresztény Csenge: 2022.

²⁰ „I argue that these parallel traditions maintain obvious ties to one another...” („Azt állítom, hogy ezek a párhuzamos hagyományok nyilvánvaló kapcsolatokat tartanak fenn egymással...” Shay, Anthony: 1999. 31.; saját fordítás)

²¹ „By utilizing the concept of parallel traditions, the dance researcher is not required to make invidious comparisons of authenticity and theatricality but rather she or he may view the two types of dance as related but separate genres.” (Shay, Anthony: 1999. 31.; saját fordítás)

²² Shay, Anthony: 1999. 31.

Gyöngyösbokréta és annak hatásai

Gyöngyösbokréta néven azt a rendszeresen visszatérő rendezvényt ismerjük, amelyen a néptáncon, népzenén és a színpadi bemutatókon keresztül egy sajátos kulturális mozgalom bontakozott ki. A két világháború közötti időszakban kibontakozó és nagy népszerűségnek örvendő mozgalom rendezvényei Magyarországon 1931-1944 között minden évben augusztus 20-a körül volt megrendezve, amely egyedülálló módon a parasztság nagy tömegeit volt képes megmozgatni.²³

1936. június 14-én Gomboson, Magyarországi mintára, megszervezték a Gyöngyösbokréta találkozót, amelyre a környező falvak – Doroszló, Bácskertes, Szilágy – magyarságát is meghívták. A rendezvény nagy sikert aratott, és ezután évente megrendezték. A Gyöngyösbokréta mozgalommá terebélyesedett, valamennyi hagyománytisztelő magyar falu az aratás befejeztével megrendezte a maga hagyományos művelődési ünnepét. A gombosi Gyöngyösbokrétás koreográfiának nagy híre ment, így 1939-ben meghívást kaptak Belgrádban a II. Jugoszláv Nemzetek Fesztiváljára, ahol a közönség nagy tetszéssel fogadta a bemutatott magyar népviseletet és a „fergeteges táncot”.²⁴ A Gyöngyösbokréta magyar nemzeti tömegmozgalommá vált. Mák Ferenc szavai szerint ez a mozgalom a magyar nép nemzeti érzését nagyban növelte, és olyan népszerűségre tett szert, hogy a legtöbb helyen időhöz kötött és ismétlődő magyar ünneppé változott, valamint a jugoszláv uralom alatt „íz-ig-vérig” magyar nemzeti megmozdulást jelentett.²⁵

Gomboson és Doroszlón egyszerre kezdték el tanítani a Gyöngyösbokrétára²⁶ szánt koreográfiákat, ez az 1936-os évekre tehető. A két falu akkori néptáncoktatói Szegedre jártak színházi előadásokra, ahol láthattak olyan lépéseket, hallhattak olyan dalokat, amiket aztán beleszőttek a gombosi és doroszlói gyöngyösbokrétás koreográfiákba.²⁷ A népszínművekből is beemeltek dalokat, amik nem helyi dallamok voltak. Mivel a két településen a néptáncoktatók egyszerre kezdték el szervezni a Gyöngyösbokrétára szánt koreográfiákat, mind a két falu táncába bele kerültek azonos elemek. A mozgalom megjelenéséig saját maguk szórakoztatására táncoltak. A színpadi folklór teljesen más hatással bírt: többek között a Gyöngyösbokréta mozgalom miatt változott meg a színpadi viselet. A gombosiak egységként kezelik a viseletet a táncsal, tehát a vasárnapi táncalkalmakkor nem azt a viseletet

²³ Pálfi Csaba: 2006. 397-398. Megyeri István: 2009. 11-20.

²⁴ Farkas Frigyesné Lichtneckert Margit: 1940. 78-89., Papp Ferenc: 1978. 121., Mák Ferenc: 2013. 237-238.

²⁵ Mák Ferenc: 2013. 303.

²⁶ Pálfi Csaba: 1979. 368-369., u.ő.: 1978. 121-123.

²⁷ Elmondták: Raj Rozália (1950), Nagy István (1958). Gyűjtötte: A szerző 2022.10.29-én

vették fel, mint a fellépéseken, hanem azt, amit egyébként is akkor viselni szoktak. A paraszti kultúra és a színpadi folklór oszthatatlan és töretlen folytonosságban létezik egymás mellett.²⁸

„Hogy a tüsköm és a csiraj napjainkban is része a nyugat-bácskai hagyománynak, az a Gyöngyösbokréta-mozgalomnak is köszönhető. A szabályos szerkezetű táncban a lírai dalok talán még fontosabbak, mint maguk a tánclépések, tréfás szövegük nem kíméli a leányokat, de a legényeket sem; csúfolók ezek, amolyan bevezetők a szerelembe. A bácskai népdal- és néptáncok legértékesebb, legarchaikusabb rétegéhez tartoznak.”²⁹

Tény, hogy a mozgalomnak köszönhetően fennmaradt a csiraj és a tüsköm emléke, viszont a viseletre gyakorolt hatásáról sem szabad elfeledkezni, amely alakította az öltözetet. Gomboson is a színpadi szereplések hatására kettévált a viseletek fejlődési iránya, a paraszti és a színpadi viseletre. Ugyanis abban az időben a Gyöngyösbokréta igen nagy eseménynek számított, ezért a lányok ünnepi, színesebb, rangosabb viseletben jelentek meg. Doroszlón ezekben az időkben jelent meg a fiatalok körében a női ingeken a sima helyett a puffos ujj.³⁰ Gomboson csak az 1940-es évek elején mutatkozott meg a mozgalom hatása, amikor az ing buggyos ujjú változata megjelent, és teljesen kiszorította a korábbi szűk ujjú ingtípust, valamint a ruhadarabok egyre díszesebbé váltak, amely tetőfokát flitterek és hímzés elterjedésével és azok kombinációjával érték el.³¹

A viselet mellett a gombosi táncokban is a mozgalom erős befolyására változtattak. A Gyöngyösbokrétás koreográfiába beletettek új elemeket, formákat, lépéseket, táncokat. Ilyen a Csutoratánc, és a Békatánc, Fokostánc (két fokossal), amelyek nem képezték a vasárnapi táncalkalmak részét. Tehát, a gombosiak tudatosan kétféle táncot különítenek el. Az egyik, amit a vasárnapi táncmultságokon táncoltak, a másikat fellépésekkor, a Gyöngyösbokrétás koreográfiában alkalmazták.³²

²⁸ Shay, Anthony: 1999., Raj Rozália – Nagy István: 2001.

²⁹ Beszédes Valéria: 1998. 28

³⁰ Raj Rozália – Nagy István: 2001. 62.

³¹ Cs.Tóth Gabriella: é.n.

³² Elmondták: Pintér László (1943), Hózsá Gál Gizella (1962), Gál (szül.:Nárai) Piroska (1939). Gyűjtötte: A szerző 2022.05.14-én

A gombosi táncok kutatástörténete

A vajdasági tánc kutatással kapcsolatos első közlések az 1950-es évek elejére tehetők. Tél Józsefnek a Hídban megjelent két cikke az első, gombosi táncra vonatkozó lejegyzés, amely a helyi tánccsoport repertoárján szereplő koreográfiákból jegyez le részeket. Mivel Tél megkoreografált táncokról beszél, nem a cikkek tartalmára hívnám fel a figyelmet, hanem a folyóiratban közölt cikkek egyikére, amelyhez a lapszám szerkesztősége lábjegyzetes megjegyzést fűzött. Ebből körvonalazható a szerkesztőbizottság tagjainak a „zenei hitelességről” és az „autentikusságról” alkotott képe:³³ „A dalok a valóságban nemcsak nem gombosi eredetűek, hanem elterjedt, ismert népdalok, sőt régi népszínművekből származó műdalok is vannak köztük. Közlésük inkább azért érdekes, mert azt mutatja, hogyan honosodtak meg ezek a dalok a gombosi nép körében és a dallamok, valamint szövegek is jellegzetes gombosi változatokat szemléltetnek.”³⁴ Tél József *Tüsköm ugrás*³⁵ írásában felhívja a figyelmet a népdalok gyűjtésére, melyek kapcsolódnak a gombosi karikázóhoz. Ezek a cikkek voltak az első, gombosi táncokkal kapcsolatos lejegyzések.

A *tüsköm* karikázó³⁶, amit a vasárnapi táncalkalmak kezdetekor, annak szüneteiben, és a nagybőjtben táncoltak. Martin György *A magyar körtánc és európai rokonsága* című könyvében a Duna menti – sárközi körtáncok közé sorolja Gombos falu énekes lánytáncát³⁷. A táncok leírásához forrásként Margita Debeljak és Milica Ilijin *Mađarske narodne igre iz Vojvodine (Magyar néptáncok a Vajdaságból)*³⁸ című munkájára, és a BTK ZTI Népzene- és Néptáncutató Osztály és Archivum filmtárában található archív felvételre hivatkozik³⁹. Martin a kétrészes karikázók közé sorolja a gombosi lánytáncot.⁴⁰ Ezt a témát a következő fejezetben még bővebben kifejtem.

Vajdaságban, Penavin Olga munkásságának köszönhetően tudjuk, hogy Margarita Debeljak és Milica Ilijin „összegyűjtötte a vajdasági magyar táncokat” és 1953-ban *Mađarske narodne igre iz Vojvodine* címen kiadott egy könyvet, amelyhez Bóna Júlia írt népviselettel kapcsolatos fejezetet. A könyvben öt falu, köztük Gombos táncaival foglalkozik. A táncok módszeres kutatását az akkori politikum is támogatta, mivel az 1952-ben megrendezett

³³ Székely Anna: 2015.

³⁴ Tél József: 1952, 352. A szerkesztőség

³⁵ Tél József: 1951, 804-813.

³⁶ Néptánc kislexikon: 2001. 79-80.

³⁷ Martin György: 1979, 83.

³⁸ Margita Debeljak – Milica Ilijin: 1953, 8-9.

³⁹ Ft.996. 36-39., 69.

⁴⁰ Martin György: 1979. 35-37.

palicsi *Magyar Ünnepi Játékok* alkalmával látták azt, hogy „egyes néptáncsoportoknak nem volt eredeti népviselete”⁴¹, valamint „megesett, hogy nem eredeti néptáncokat jártak. Ennek elkerülésére a Vajdasági Magyar Kultúratanács keretében 1953-ban megalakult a Néprajzi Bizottság, mely egy néprajzi-népnyelvi gyűjtő tanfolyamot szervezett, megismertette a gyűjtés fontosságát, célját, módszerét, technikáját.”⁴² „Annak ellenére, hogy sok vajdasági magyar faluban még él a néphagyomány, és e falvak táncsoportjai nemcsak a tánc gazdagságát és szépségét mutatták be fesztiválokon, hanem a stílus és az öltözködés rendkívüli tisztaságát is, bőséges alkalmazandó anyagot szolgáltatva. A vajdasági magyar (főleg a városi) táncsoportok többsége mégsem használta fel azt, hanem rendszeresen nem-népi jellegű táncokat mutat be, nem-népi jellegű viseletben. A magyar folklór ilyen értelmezése nem meggyőző, és nem fejezi ki a magyar nép igazi temperamentumát s szellemét. Hogy a magyar csoportoknak segítsünk abban, hogy fellépéseikkor azt mutassák meg, ami igaz, tiszta és szép, lejegyeztük a legjellegzetesebb táncokat, melyeket a magyar nép táncol Gomboson, Doroszlón, Kupuszinán (Bácskertes), Horgoson és Hertelendyfalván, mert úgy véljük, hogy a táncok ezekben a falvakban őrizték meg legtisztábban a stílust és a technikát.”⁴³ Ez is alátámasztja azt, hogy a két gyűjtő hogyan viszonyult a táncok megmentéséhez, valamint mutatja, hogy esztétizáltak.

Margarita Debeljak és Milica Ilijin a Gyöngyösbokrétás fellépések alkalmával jegyezték le a táncokat. A gombosiak ezen a mozgalmon belül reprezentálták a gyűjtők által eredetinek hitt gombosi néptáncokat. Azonban amiatt, hogy a két gyűjtő a táncok megmentésére fókuszált, szemléletük túlságosan esztétizáló volt, ezért a táncéletben és a táncolásban bekövetkező változásokat figyelmen kívül hagyták, így számos jelenség dokumentálása elmaradt. A Margarita Debeljak és Milica Ilijin által a táncok lejegyzésére használt Ljubica és Danica S. Janković féle mozgáslejegyzés ellentétben a Lábán-kinetográfiával⁴⁴, nem alkalmas az apró stílusjegyek lejegyzésére. Így fontos információk rögzítése maradt ki a lejegyzés folyamán, mely a későbbi kutatóknak segíthetett volna. Mégis, mivel eddig ez az egyetlen vajdasági táncokkal foglalkozó könyv, Martin György is hivatkozott rá, aki a gombosi leánytáncok egyetlen írásos forrásaként említi.

⁴¹ Penavin Olga: 1973. 66.

⁴² Penavin Olga: 1973. 66.

⁴³ Margarita Debeljak- Milica Ilijin:1953

⁴⁴ A Lábán-kinetográfia a zene lejegyzéséhez hasonlóan leírással rögzíti a táncot, a mozdulat tér- és időbeli vonásainak egységben való megjelenítését. „A grafikus írásjelek formája a térbeliséget, hosszanti kiterjedése pedig az időbeliséget fejezi ki. A jelrendszer a test anatómiai törvényeire épülve minden emberi mozgás lejegyzésére alkalmas, s így nincs egyetlen táncstílushoz kötve.” (Magyar Néprajzi Lexikon V. 178.)

1969. decemberében megtörtént az első filmre rögzített táncok gyűjtése Vajdaságban, amit Martin György és Vásárhelyi László végeztek el. Martin igyekezett a zentai származású Burány Bélát is bevonni a munkába, de az együttműködés nem jött létre, mivel Burány doktori hivatása mellett is már komoly gyűjtőmunkákat végzett Vajdaságban, és nem lett volna ideje a tánc kutatással is foglalkozni.⁴⁵ Burány Béla ezt önéletráisaiban is leírta.⁴⁶ A Tisza mentén meginduló kutató- és gyűjtőmunka az 1970-es évek legvégére tehető, ekkor több táncfilmzés is készült pár településen⁴⁷. Bartuc Szilveszter – moholi koreográfus – Martin Györgynek címzett leveléből sok fontos adatot ismerhetünk meg az akkori gyűjtőmunkákról, a kutatás körülményeiről és annak tervezett menetéről. A Vajdaságban ebben az időben rögzített táncfilmeket Bartuc Szilveszter, Csáby László, Felföldi László és Nagy Albert készítették, és ezek a felvételek a Bölcsészettudományi Kutatóközpont Zenetudományi Intézet (továbbiakban: BTK ZTI) Néptáncosztályának Archívumában találhatóak meg.⁴⁸ Resócki Rolland 2005. novemberétől a mai napig folytat gyűjtő- és kutatómunkát a vajdasági Tisza mentén. A településeken⁴⁹ táncgyűjtést végzett el és felvételeket készített, amiket saját jelzettel is ellátott, valamint elhelyezte a BTK ZTI Néptáncosztályának Archívumában.⁵⁰

Kárpát-medence szerte készültek szervezett táncgyűjtések, kutatások. Azt, hogy Vajdaságban filmre rögzített táncos gyűjtések készültek, Martin György 1969-es belgrádi televízió újszéki részlegének a magyar fiókszerkesztőségének tett jelentéséből tudjuk.⁵¹ Martin az említett szerkesztőség meghívására töltött egy hetet Vajdaságban, 1969. december 4-től 10-ig. A meghívás célja az volt, hogy az akkor hamarosan meginduló jugoszláviai magyar televíziós adásokhoz néptánc vonatkozású forráslehetőségek után kutassanak. Első fázisként a Vajdaság területén működő néptáncgyűjtések műsorait nézték végig. A szerkesztőség határozott célkitűzése az volt, hogy néprajzilag hiteles, de ugyanakkor a TV számára is megfelelő anyagot rögzíthessenek. Vásárhelyi László is részt vett a munkában, az ő feladata a színpadszerű feldolgozásra vonatkozó javaslatok megtétele volt, amíg Martin György a néptáncanyag hitelességének megállapításáért felelt. Egyhetes ott-tartózkodásuk

⁴⁵ Resócki Rolland: 2018. 182

⁴⁶ Burány Béla: 2013. 58-59

⁴⁷ BTK ZTI Ft.703. Zombor (Sombor), Ft.773. Bácskertes, Temerin, Horgos, Doroszló, Gombos, Mohol, Székelykeve, Ft.827. Bácskertes, Ft.846. Gombos, Bácskertes, Ft.888. Zentagunaras, Ft. 996.Gombos, Szivác.

⁴⁸ Resócki Rolland: 2018. 183-185.

⁴⁹ Óbecse, Péterréve, Mohol, Ada, Völgypart, Törökfalú, Zenta, Völgyes, Kispiac, Drea

⁵⁰ Resócki Rolland: 2018. 185-189.

⁵¹ BTK ZTI Martin György kéziratok hagyatéka [a továbbiakban: MGy. KH.] 045. „Jelentés az 1969.XII.4-10-ig tartó jugoszláviai utamról.”

alatt mindennap más-más településre mentek el, és nézték meg az együtteseket. Ezek – a jelentésben leírtak szerint – nagyrésze volt Gyöngyösbokrétás koreográfiák máig élő maradványa. Bácskertesén, Doroszlón, Gomboson, Horgoson, Hertelendyfalván és Ürményházán jártak, a felsorolt települések közül azonban csak Hertelendyfalván⁵², Bácskertesén⁵³ és Ürményházán⁵⁴ készítettek felvételt⁵⁵, bár ezek a filmek a BTK ZTI adatbázisában rosszul vannak dátumozva: ott december 26-a van feltüntetve, de ezek a felvételek ezen a bizonyos gyűjtésen készültek, ezt pedig a zenei jegyzőkönyvben írt adatok támasztják alá. Bácskertesén december 7-én⁵⁶, Ürményházán pedig december 8-án⁵⁷ készültek a filmek. A zenei és táncos jegyzőkönyvek teljesen megegyeznek. Resócki Rolland egy korábbi publikációjában⁵⁸ táncfilmezésként közli az 1969.12.04-én készült hertelendyfalvi gyűjtést a BTK ZTI Népzenei Archívum, JK 0171. 042-043. számú jegyzőkönyve alapján, de mint utólagosan kiderült, ekkor táncfelvételt nagy valószínűséggel nem készítettek a gyűjtők.⁵⁹

Martin György Újvidéken jelentést készített arról az egyhetes munkájukról és javaslataikról, amit a saját jelentéshez mellékletben hozzátartozolt.⁶⁰ Gombosról írt véleménye: „Ez a csoport meglehetősen konzervatív formában őrizte meg a régi bokrétás műsort. A rövid, kislélegzetű kompozíciók sorozatából a következőket tartjuk kiemelkedőnek: Kökényfa, Csiraj bubos, Tüskömugrás, Bukrostüsköm, Csutoratánc, Pásztortánc, Békatánc, Csárdás és lippentős, Csalogatós csárdás, valamint a Duss. A fiatalok filmrevétele mellett különösen fontos a csoport öreg táncosának, Dobsa András⁶¹ táncának a rögzítése./Lassú és friss csárdás, Csalogatós, Csutoratánc, Pásztortánc./”⁶² „A magyar tánckincs különböző eredetű, és újabb rétegeinek változataival találkozhattunk az említett községekben. A táncok közül nyilvánvalóan azok képviselnek nagyobb néprajzi értéket, amelyek kifejezetten paraszti eredetűek. Táncaink régibb fajtáinak nyomait, főként Gomboson, Doroszlón és Bácskertesén fedezhettük fel. Ide tartoznak az énekszóra járt leány-körtáncok, az eszközös táncok, pásztortáncok, valamint a lakodalmi ugrós vagy dus. Ha töredékes, szegényes formában is

⁵² BTK ZTI Népzenei Archívum, JK.0171. 042-043.

⁵³ BTK ZTI. Népzenei Archívum, JK. 0171. 044-046.

⁵⁴ BTK ZTI Népzenei Archívum, JK. 0171. 048-049.

⁵⁵ BTK ZTI Ft.712. és BTK ZTI Ft.713.

⁵⁶ BTK ZTI Népzenei Archívum, JK. 0171. 044-046.

⁵⁷ BTK ZTI Népzenei Archívum, JK. 0171. 048-049.

⁵⁸ Resócki Rolland: 2018.182.

⁵⁹ Resócki Rolland: 2018. 198.

⁶⁰ BTK ZTI MGY. KH. 045. „Jelentés az 1969.XII.4-10-ig tartó jugoszláviai utamról.”

⁶¹ A neve helyesen Dobsay András. Egy ideig ő vezette a gombosi néptáncgyűjtést.

⁶² BTK ZTI MGY. KH. 045. „Jelentés az 1969.XII.4-10-ig tartó jugoszláviai utamról.” 1969/6.

feltűnnek, rögzítésük mindenképpen elsőrendű feladat.”⁶³

Martin György, ahogyan azt a jelentésében is írta, Gomboson Gyöngyösbokrétás koreográfiát látott. Ha újfajta elemzési szempont szerint szeretnénk vizsgálni a gombosi táncokat, akkor az általa felsorolt és felvételezésre alkalmas táncok közül egy párat érdemes lett volna külön kezelni, mivel ezek a táncok (Békatánc, Csutoratánc) nem képezték a táncrend részét, csak a Gyöngyösbokrétás koreográfiákban voltak megtalálhatóak.⁶⁴ Jelenlegi kutatások szerint úgy tudjuk, hogy Martin egyhetes vajdasági útján csak három helyen készített filmet. A Gombosról írt részben felhívja a figyelmet Dobsay András táncára, amit feltétlenül fel kellene rögzíteni. Felmerül a kérdés, hogy vajon ez miért nem történt meg akkor, az egyhetes gyűjtésen? Természetesen fennáll a lehetősége annak, hogy kevés filmszalagot vittek magukkal, viszont egyelőre azt nem tudjuk, nem derült ki a jelentésből sem, hogy milyen sorrendben haladtak a települések között. A zenei jegyzőkönyvekből következtethetünk arra, hogy az első nap Hertelendyfalván, a gyűjtő hét vége felé pedig Bácskertesén és Ürményházán töltött el egy-egy napot.

Miután ez a jelentés a kezembe került, a Vajdasági Magyar Művelődési Intézettel összefogva felvettük a kapcsolatot a Belgrádi Televízióval, és kiderült, hogy a tulajdonukban vannak azok a levelezések, amik Martin György és az akkori televízió vezetősége között zajlottak. Valamint filmek is készültek abban az időben, feltehetően Martin György javaslatait figyelembe véve. Ezeket a filmeket, illetve leveleket 2023. januárjában tudom megnézni, valamint adatolni, ugyanis hiányoznak a felvételekkel kapcsolatos információk.

Ezekből az adatokból rajzolódik ki a gombosi tánc, amely nem megfeleltethető a Gyöngyösbokrétás koreográfiákkal.⁶⁵

Székely Mária a női körtáncokról szóló tanulmányában⁶⁶ részletes leírást ad a tuskömről, és felhívja a figyelmet, hogy ezt a táncot nem csak ünnepekor, hanem a Gyöngyösbokrétán is táncolták, de ott megkoreografált változatban.

Azóta már több, néptáncgal kapcsolatos gyűjtés is történt Gomboson, melyekből tanulmányok, szakdolgozatok készültek.⁶⁷ Ezek közül az egyik átfogóbb Szügyi Judit

⁶³ BTK ZTI MGy. KH. 045. „Jelentés az 1969.XII.4-10-ig tartó jugoszláviai utamról.” 1969/6.

⁶⁴ Elmondták: Pintér László (1943), Hózsá Gál Gizella (1962), Gál (szül.:Nárai) Piroska (1939). Gyűjtötte: A szerző 2022.05.14-én

⁶⁵ BTK ZTI Ft.773. (itt csak fél másodpercre tűnnek fel a gombosi táncosok), BTK ZTI Ft.846., BTK ZTI Ft.996., Elmondták: Pintér László (1943), Hózsá Gál Gizella (1962), Gál (szül.:Nárai) Piroska (1939). Gyűjtötte: A szerző 2022.05.14-én

⁶⁶ Székely Mária: 1985.

⁶⁷ Savelin László: 2008., Szulovszki Szilvia: é.n., Szügyi Judit: 2007.

szakdolgozata⁶⁸, melynek fő céljai a gombosi táncfilmek felkutatása, azok egyéni gyűjtéssel való kiegészítése, illetve a táncok tanításához módszertani segítség nyújtása voltak. Ő a gombosi táncok módszertanával foglalkozott. A dolgozatban a szerző is megfogalmazta a régi filmfelvételek feltárásának nehézségét, mivel csak koreográfiákat tartalmazó anyagokat rögzítettek, így a táncokat ezzel a forráskritikai megközelítéssel érdemes vizsgálni. Említést tesz egy 70-es években készült lakodalmas koreográfiát tartalmazó filmről, amit többszöri próbálkozás után sem tudott megszerezni. Felhívja a figyelmet arra, hogy a gyöngyösbokrétás mozdalom erős befolyására született koreográfiákban feltűnő formákat vagy lépéseket adatközlői nem, vagy másként táncolták a táncrend részét képező táncokban.⁶⁹

A tüsköm

„Érdekes különlegessége a falunak az ősi eredetű 'tüsköm' – tánc, amelyet a lányok járnak böjt idején a maguk nótájára.”⁷⁰ Eredetileg „tűz körüli” tánc lehetett, innen eredhet a neve és maga a tánc is.⁷¹ A tüsköm kör és egyben párválasztó tánc⁷², melynek nem csak tánckezdő szerepe van, hiszen táncszünetekben is járták. A lányok körbe álltak, egymás kezét megfogták, egy pár a kör közepén táncolt, a többiek énekeltek. A párok általában versszakonként cserélődtek: a párban régebben táncoló lány visszaállt énekelni a körbe, az újabb lány pedig párt választott magának a körből. A párcsere ilyen formában ismétlődött a tánc során. Bokros tüskömnek hívták azt, amikor a lányok a körben hátul kereszt kézfogással kapaszkodtak össze. A néptáncsoportban másként, megkoreografálva tanulták a tüskömöt, és ez a változat terjedt el gombosi tüskömözésként.

„... az esztendő más napjain nem szórakoztak a fiatalok. Két időszakban nem illet táncmulatságot tartani: nagyböjtben és advent idején. A lányok azonban a nagyböjtben is táncoltak Doroszlón és Gomboson. A két világháború közötti időszakban is, ha szép idő volt, a faluszélen, vagy az utcasarkon csirajoztak. Azt a táncot járták akkor is, ha a kocsmai táncmulatságkor éppen szünetelt a zenekar, vagy arra várakoztak, hogy elkezdődjön a tánc.”⁷³

„Falvaink közül a legértékesebb dallamanyaga a két dunamelléki „szomszédvárnak”,

⁶⁸ Szügyi Judit: 2007

⁶⁹ Szügyi Judit: 2007: 43.

⁷⁰ Jung Károly: 1978. 145.

⁷¹ Tél József: 1951. 851.

⁷² Martin György: 1979, 35-37.

⁷³ Beszédes Valéria: 1998. 28., elmondták: Pintér László (1943), Hózsza Gál Gizella (1962), Gál (szül.: Nárai) Piroska (1939), Raj Rozália (1950). Gyűjtötte: A szerző 2022.05.14-én és 2022.10.29-én

Gombosnak és Doroszlónak van. Mivel közel fekszenek egymáshoz, dallamaikban sok az egyezés, bár sok az érdekes eltérés is. Együttes vizsgálatuk értékes tanulságokkal szolgálhat a népzene tudományunknak.”⁷⁴ 1938-ban hangzott el Kodály Zoltán rádióelőadása, amelynek során adatokkal bizonyította, hogy a magyar nyelvterület déli részéről, tehát a mai Vajdaság területéről alig rendelkezik a népzene tudomány feljegyzett dallamokkal.⁷⁵ Ezek ismeretében határozta el Kiss Lajos, hogy Kodály útmutatásai nyomán hozzákezd a jugoszláviai magyarság népzenejének összegyűjtéséhez. Még abban az évben megkezdődött a területen a néprajzi gyűjtőmunka, és annak zenei részét Kiss Lajos vállalta. A szervezett népdalgyűjtés még 1938-ban megindult, s ennek első állomása Gombos volt. A több éves gyűjtőmunka 1943-ra már 564 feljegyzett gombosi dal- és dallamváltozatot eredményezett.⁷⁶ Felmerült annak lehetősége, hogy a gombosi több, mint félezer dallamot „Gombos falu zenei élete” – témájú monográfiában adja ki Kiss Lajos. A tervet támogatta Ortutay Gyula, de a háborús időszak nem kedvezett a tudományos munkának: a kötet kiadására nem került sor.⁷⁷

Az 1957-ben Jugoszláviában újból meginduló gyűjtőmunka magnetofon használatával történt. Kiss Lajos gyűjtőmunkája Doroszlóra is kiterjedt. Mivel Gombos és Doroszló népzeneje sok rokon vonást mutat, de a hasonlóságok mellett a dallamokban számos érdekes eltérés is felfedezhető, ezért a két falu dallamanyagát együtt tette közzé Kiss Lajos a *Gombos és Doroszló népzeneje* című reprezentatív monográfiájában.⁷⁸ „Tüskömözés kocsmábo nem vót. Csak a szabadba. Olyan esetbe, ha a zenészek éfeledkéztek, hogy a lányok táncúnánok...hamá összekapaszkodtunk és ékezdünk tüskömözni...akko' a zenészek kapták a hangszereket és muzsikátok... (Kálózi Antalné Loboda Anna, 1919.)”⁷⁹ Zenész csak a kocsmában volt, a vasárnapi táncalkalmakkor. Ez volt a táncmulatság alkalma. A lányok addig kint voltak az udvaron, ott tüskömöztek (Doroszlón ezt csirajnak hívják), ameddig nem jöttek a zenészek. A tánc kezdetekor, amikor a fiatalok már bent voltak a kocsmában, de a zenészek még nem voltak a helyükön, addig a lányok összekapaszkodtak és énekeltek. Először sétálva körbe-járták a termet. Ezt ketten-hárman kezdték el, összekapaszkodva, majd, amikor már voltak tízen-tízenöten, akkor elkezdtek tüskömözni, és addig tüskömöztek, míg meg nem jelent egy-két zenész. Amikor elindultak a zenészek (kettő, három) az ivóból, a lányok tudták, hogy hamarosan muzsikálni fognak, ezért körbe-álltak, hátul kereszt

⁷⁴ Jung Károly: 1978. 146.

⁷⁵ Jung Károly: 1978. 144.

⁷⁶ Kiss Lajos: 1982. 3.

⁷⁷ Jung Károly: 1978. 144.

⁷⁸ Kiss Lajos: 1982. 3-9.

⁷⁹ Székely Mária 1985. 14.

kézfogással kapaszkodtak össze és csárdást táncoltak a saját énekükre. Mire az összes zenészbent volt, a lányok elkezdtek lassú csárdást járni, majd a zenészek azt kezdték el muzsikálni, amit a lányok énekeltek. Jöttek a legények, felkérték a lányokat. Így kezdődött el a táncrend. A hatvanas években Gomboson és Doroszlón is a táncmulatságok kezdete előtt volt még csirajozás és tüskömözés, majd a hatvanas évek közepén lassan kezdett kikopni.⁸⁰

„Nem mindenhun vót lefoglalózza a lány, nagy esetben, akkó azt az egész falu beszéte... De különben a legények-lányok taláták még egymást, így a tüskömbe', a táncba', az estéli összegyüvetelbe', mikó ilyen süttülülüt játszottak még ilyen hasonlót. (Lobodané Garai Ilona)»⁸¹ „Lányok járták, férfiak is, aki tudott, az gyütt közénk, jó táncos. (Loboda Jánosné)»⁸² „Legények is jártok... vót améllik bēát, csak nem mind, aki nagyon jó tudott táncúni. Vót egy Pető Mihál' nevezetű, az mindég bēnt vót még a csirajbubosba'! No lányok, én is! - Hát mért nē, ugyanúgy bēkapaszkodott ő is és járta... (Sipos Györgyné) »⁸³ „Ott (a tüskömben) megismerkēdtek a lányok a legényékké. (Nagy Mártonné)»⁸⁴

A tánc szórakozási alkalom, ismerkedési lehetőség volt. A tüsköm alkalmával együtt táncolhattak a legények a lányokkal. A legények a kocsmában nem csatlakoztak a körhöz (ezen a helyen nem is akartak), csak a szabadban álltak be a lányok mellé tüskömözni. De ha vasárnap délután kint voltak az utcán, a legények odacsoportosultak, ahol a lányok énekeltek. Nem arról volt szó, hogy folyamatosan, természetyszerűen jelen voltak a legények, hanem mint az idézet is mondja: „...beengedjük, gyűjjön, hát jó táncos.” Mert a jó táncos egy olyan titulus volt, amit nem lehetett megtanulni, azt ki kellett érdemelni. Aki megkapta ezt a titlust, annak tisztelet járt. A lányok többek között azzal a reménnyel engedték be a jó táncosokat, hogy vasárnap lesz majd, aki felkérje őket. Mert az a legény, aki kiugrott a bőréből, ha táncolni lehetett, az minden alkalmat megragadott arra, hogy táncolhasson. A kivétel erősíti a szabályt. Gomboson beengedték a legényeket, Doroszlón nem. A lányok, akit befogadtak, az ott lehetett, akit nem fogadtak be, az nem volt jó táncos.⁸⁵

„A tüsköm, a bukröstüsköm jellegben, szerkezetben, motívumban, kézfogásban, lépésben, mozgásban a karikázó változatai. Az adatközlők zöme eltérően írja le a táncokat, hiszen nem annyira a tánc volt a lényeges eleme a bőjti táncjárás hagyományának, mint az

⁸⁰ Elmondták: Pintér László (1943), Hózsa Gál Gizella (1962), Gál (szül.: Nárai) Piroska (1939), Raj Rozália (1950). Gyűjtötte: A szerző 2022.05.14-én és 2022.10.29-én

⁸¹ Székely Mária 1985. 15.

⁸² Székely Mária 1985. 12.

⁸³ Székely Mária 1985. 12.

⁸⁴ Székely Mária 1985. 15.

⁸⁵ Elmondták: Raj Rozália (1950), Nagy István (1958). Gyűjtötte: A szerző 2022.10.29-én

ének, a dalok szövege (erre utal a dalanyag nagyrészt közös volta is). A már majd két évszázada közösségi jellegét veszítő táncem háttérbe szorult, az egyéni megnyilatkozás nem a táncszabályok keretében, hanem az ének által történt. A tánc viszont, mint kevésbé fontos, de az ének előadásának igen megfelelő kísérő, másodlagos elemként alig változik, vagy átmenetet képez a stílusok közt.”⁸⁶ Székely Mária Kovács Endre 1978-as gyűjtésére is hivatkozik, ahol Nárainé Pásti Mária (58 éves) a következő adatokkal szolgált: „Sarlósboldogasszonykó vót csak szabad táncúni, még gombosi bucsúkó, de csak akkó, ha vó kepe (búzakereszt) a határban. Ezeket a táncokat csak bőjtbe’, mikó nem vót szabad táncúni, táncútuk. A tüköm ez vót: összekapaszkodtunk, fogtuk egymás kezit, mentü széjjebb és nagy körbe’ sokan. Vót mikó csak lányok vótak, de egy fiú egy lány is. Ezt a mitülünkű öregebb asszonyok is járták. Csak nótaszóra, bandába, még mikó mentünk játszani. Balra kezdtük a lépéseket, mindig balra táncútuk. Eccé előre tészem a lábom, másszor hátrafelé. Szóvá a régi öregég nagybútbe táncútak eztet, még mikó nem muzsikátak a kocsmába’ Bukrostüskömet csak erre az egy nótára táncútuk:

Haragszik a pusztabíró, becsületem bántja,
Sokat jártam udvarába, a szememre hányta.
Nem járok én csikót lopni, isten-ember látja,
Minek van a bírournak kökényszemű lánya.

A tüköm olyan vót, hogy a kezünkbe elől fogtuk a második szomszédnak a kezit, oszt össze vótunk kapaszkodda, ugyanolyan lépésekkel táncútuk, csakhogy a kezünk vót másképp. A tükömben nem vót a közepibe’ sënki..., csak a csirajbubosnak vót a közepibe’ mikó táncútuk. Megfogták a kört a lányok – legények, akkó a közepibe’ táncú egy vagy két pár. A kör át, benne levők táncútak a körülállók nótájára. Nem is táncútak, forogtak... Akkó meg mikó másik nóta vót, az egyik mindig hitt párt magának. A körbe’ a lányok csak fogták egymás kezit. Hát, ha jobb kedvük vót, akkó egy kicsit billégtek, de azok csak atak.”⁸⁷ A bukrostüsköm és a tüköm, zárt kör alakú láncban táncolt körtánc, az előbbi gyorsabb ritmusú, forgása sebesebb. Az említett adatközlő szerint ezeket egyetlen tükömnótára járták, Doroszlón csirajnótaként ismert népdalra.

Készültek kismonográfiák, melyekben a gombosi és doroszlói népviseletről igen kevés adatot lehet találni. A népviselet fokozottabb figyelmet csak később kapott. Raj Rozália

⁸⁶ Székely Mária 1981. 36.

⁸⁷ Székely Mária: 1981. 36-37.

és Nagy István sok-éves, alapos munkájának eredményeként született meg a „Doroszlói népi textíliák”, mely három nagy fejezetet foglal magába. Kutatásomat az első fejezet segítette legnagyobb mértékben, amely a doroszlói népviseletről szól, kitérve a kölcsönhatásokra, a változásokra, a kivetkőzésre⁸⁸ is, sőt még a színpadi felhasználás kérdéseire is választ kapunk. Ahol lehetett, összehasonlító módszert is alkalmaztak. Cs. Tóth Gabriella volt az, aki egy alapos kutatás után foglalta össze⁸⁹, hogy miként vált az egykori gombosi népviseletből színpadi öltözet, az hogyan hagyományozódik, és mit jelent a 21. század elején a fiatalok számára. A gombosi fiatalasszonyok az 1970-es évek elejéig ragaszkodtak parasztviseletükhöz, azonban a paraszti életformától való eltávolodás és a családi gazdaságokon kívül vállalt munka eredményeképpen kivetköztek viseletükből. Megállapította, hogy a 20. század elejétől a kivetkőzésig–, Gomboson működött a népviselet kifinomult és összetett jelzőrendszere, melynek elemzése szakdolgozata egyik részét képezte. A gombosiak sokat adtak arra, milyen a tüskömöző lány viselete, magatartása. Az utcán ülő asszonyok megszólták azt, aki túl szépen vagy tüskömhöz nem illően öltözött,⁹⁰ mivel a ruha sokkal jelentősebb volt, mint maga a tánc, mert a lányok számára bemutatkozási lehetőséget a táncalkalmak teremtettek. A lány a templomba nmutathatta meg az új ruháját. Ha azt tovább viselte, az már hordhatta táncalkalmakon is, de ez attól függött, hogy milyen minőségű kelméből készültek a ruhák, mert voltak olyan kelmék, amiket táncalkalmakkor soha nem vettek fel. A legrangosabb táncalkalmi kelme a kasmír volt.⁹¹ A gombosi lányok-asszonyok szoknyái valamivel rövidebbek voltak a doroszlói asszonyok szoknyájánál.

„A doroszlói és gombosi leányoknak külön ruhájuk volt, ha vasárnap délután táncolni mentek. Legünnepelesebb ruhájukat ugyan a nagymisére vették fel, a legkedvesebb azonban a piros, illetve sárga alapú rózsás kasmír-, divétszoknyájuk volt, amihez fehér slingelt tüledállót viseltek. Ennek a viseletnek a része volt a gombosiak hímzett rózsás köténye. A lányok és az asszonyok minden bizonnyal ezt a ruhájukat kedvelték a leginkább, mert 1936-ban, amikor először megrendezték a Gyöngyösbokrétát, ebben a ruhában léptek fel, s később is a helyi köztudatban ez a viseletegyüttes számított a „bokrétás ruhának”.”⁹²

⁸⁸ Kivetkőzés fogalma - Gergely Katalin: „Amikor a különböző újítások, díszítések olyan méretűvé válnak, hogy egy csoporton belül a viselet elveszíti eredeti jellegét, jellemző stílusjegyeit, és funkcióját, akkor a paraszti öltözködésben a népviseletet felváltja egy újfajta öltözet. A változás eredménye, hogy a sokszoknyás viseletet divatos városi öltözetre cserélik fel, kivetkőznek, s ezzel elhal a hagyományos paraszti kultúra egyik legkifejezőbb formája, a népviselet.”

⁸⁹ Cs. Tóth Gabriella: é.n.

⁹⁰ Székely Mária: 1985. 17.

⁹¹ Raj Rozália – Nagy István: 2001.

⁹² Beszédes Valéria: 1998. 28.

A tüsköm szakaszolása

A rendelkezésemre álló forrásokból, a Gomboson folytatott kutatásaimból a tüsköm történetének szakaszolását az alábbiak alapján készítettem el:

1. A Gyöngyösbokréta mozgalom megjelenése előtt is már táncolták, táncalkalmak kezdetekor, táncszünetekben improvizációs jelleggel. Nagybőjtben is táncolták, akkor megesett, hogy fiúkat is beengedtek.

2. A Gyöngyösbokréta mozgalom miatt maradt fenn az emléke a tüskömnek, viszont Martin György Margita Debeljak és Milica Ilijin könyvére hivatkozik, ami egy rekonstruált tüskömöt jegyzett le. Jung Károly *Gombos (Bogojevo) Írások egy nyugat-bácskai falu jelenéről és múltjáról* könyvének előszavában megemlíti, hogy időhiány miatt nem tudtak a gombosi néptáncokról adatokat gyűjteni, ezért az előbb említett páros írására hivatkozik ő is.

3. 1950-es évek: Adatközlő⁹³ elmondása alapján, a tüskömöt az 50-es évekig még táncolták táncalkalmak kezdetekor és táncszünetekben, viszont akkor már bőjtben nem.

4. 1955-1965: Egy másik adatközlő⁹⁴ is ezt alátámasztotta, majd kiegészítette azzal, hogy a tüsköm végén, a lányokat a tánc kezdetén a körből választották ki. 1965 után ez másképp volt. Ő tovább járt táncalkalmakra, mint a többiek, mert későn házasodott meg, ezért tudta végig kísérni a változást.

5. 1965 után (akkor volt árvíz⁹⁵) már nem a lányok kezdték a táncrendet, mert a szülők előtt ültek, és onnan kellett felkérni őket. Akkor már csak egy kocsmába jártak. Erre az időszakra sokan emlékeznek, és a tüsköm megkoreografált változatán kívül már egyáltalán nem is táncolták.

Összegzés

Dolgozatomban egy Nyugat-Bácskai település, Gombos táncaival kapcsolatos kutatástörténetet kíséreltem meg összeállítani, melyet az eddigi kutatómunkám során felgyűjtött anyagra és az általam összegyűjtött szakirodalomra alapoztam.

Idáig még nem történt hasonló munka, amely kutatástörténeti összefoglalót készített volna a gombosi táncokkal kapcsolatban. Továbbá igyekeztem a tüskömről szerzett adatokat tisztázni. A kutatásom vizsgálatának a hozadéka az, hogy a tánc szorosan összekapcsolódik a zenével és a viselettel is, és ezek kifejezetten a tüsköm kapcsán érvényre is jutnak.

⁹³ Elmondta: Gál (szül.: Nárai) Piroska (1939). Gyűjtötte: A szerző 2022.05.14-én

⁹⁴ Elmondta: Pintér László (1943). Gyűjtötte: A szerző 2022.05.14-én

⁹⁵ Jung Károly: 1978. 23., 63.

Mindemellett megkísértem a tükömr történeti szakaszolását, amely további pontosításokat igényel.

A gombosi táncok kutatástörténet megírása közben tisztázódott számomra, hogy a falu tánc kultúrája párhuzamos hagyományok fogalmával jellemezhető. Véleményem szerint a kutatástörténeti összefoglaló a későbbiekben nagy segítségemre lesz a gombosi táncok még átfogóbb tanulmányozására.

Kutatásomat nem tekintem lezártnak, még számos interjút kell elkészítenem a gombosi táncok kutatástörténetének pontosabb ismertetéséhez, valamint a belgrádi tévé tulajdonában lévő Martin György egyhetes vajdasági útjával kapcsolatos anyag is rendszerezésre, adatolásra szorul. Reménykedem abban, hogy a birtokukban lévő filmek között lesz olyan, amit Martin javaslatát megfogadva készítettek, mert akkor már nem csak Gyöngyösbokrétás felvételekre tudnánk támaszkodni.

Adatközlők

Gál (Nárai) Piroska, szül.: 1939, Gombos

Pintér László, szül.: 1943, Gombos

Hajnal Ferenc, szül.: 1948, Gombos

Bogyóné Rumi Ilona, szül.: 1948, Gombos

Raj Rozália, szül.:1950, Doroszló – népi gyermekjáték, népi hímzés szakoktató, viseletkutató, A Vajdasági Magyar Folklór Központ koordinátora

Hajnal (Pásti) Éva, szül.: 1951, Gombos

Berkó (Suhajda) Mária, szül.: 1956, Gombos

Nagy István, szül.:1958, Magyarittabé – néptánc oktató, viseletkutató, a Vajdasági Magyar Folklór Központ egyik alapítója

Hózsa Gál Gizella, szül.: 1962, Gombos

Bogyó László, szül.: 1968, Gombos

Archívumi források

Táncfilmek, zenei jegyzőkönyvek

BTK ZTI Ft.703. - Zombor

BTK ZTI Ft.712. - Bácskertes

BTK ZTI Ft.713. - Ürményháza

BTK ZTI Ft.773. - Bácskertes; Doroszló; Gombos; Hadikfalva; Horgos; Mohol; Temerin

BTK ZTI Ft.827. - Ajak; Bácskertes; Ceglédbercel; Kalocsa; Öregcsertő

BTK ZTI Ft.846. - Bácskertes; Gombos; Haraszti; Várdaróc

BTK ZTI Ft.888. - Baja – Alsóváros; Gara; Hosszúhetény; Mohol– Gunaras

BTK ZTI Ft.996. - Alap; Andrásfalva; Apátfalva; Bogyiszló; Cece; Domaháza; Gara;
Gombos; Hercegszántó; Homokmégy; Isztambul; Kozármislény;
Lőrincréve; Makfalva; Marosbogát; Martos; Méhkerék; Nagyecsed;
Nyíregyháza – Bundásbokor; Öregcsertő; Ószivác; Raduil; Szakmár;
Tápé; Uszód; Vázsec; Zakopane

BTK ZTI Népzenei Archívum, JK. 0171. 042-043.

BTK ZTI Népzenei Archívum, JK. 0171. 044-046.

BTK ZTI Népzenei Archívum, JK. 0171. 048-049.

Kézírtas dokumentum

BTK ZTI MGy KH. 045-ös doboz (jelentések az 1963-as és az 1969-es gyűjtőutakról):

„Jelentés az 1969.XII.4-10-ig tartó jugoszláviai utamról.”

Irodalom

BESZÉDES Valéria

1998 *Örökség II.* Kis magyar bácskai néprajz. Szabadkai Szabadegyetem. Szabadka

BODOR Anikó

1997 *Vajdasági magyar népdalok I.* Fórum Könyvkiadó, Újvidék

1999 *Vajdasági magyar népdalok II.* Fórum Könyvkiadó, Újvidék

2003 *Vajdasági magyar népdalok III.* Forum Könyvkiadó. Újvidék

2008 *Vajdasági magyar népdalok IV.* Forum Könyvkiadó. Újvidék

BOROVSKY Samu (szerk.)

é.n. *Bács-Bodrog vármegye egyetemes monográfiája I-II.* Országos Monográfia Társulat, Budapest

BURÁNY Béla

2013 *Így éltünk a Délvidéken 2.* kötet. Hagyaték – Első könyv. Nap Kiadó

CZIRÁKY Gyula

1898 *Bács- Bodrogh vármegyei Bogojeva és Gombos múltja.* Külön lenyomat a Történelmi Társulat Évkönyv XIV. évfolyam II. rész 51-80. Zombor

CS. TÓTH Gabriella

é.n. *A gombosi női ünnepi viselet. A jelentéstartalom változásai a 20. század elejétől napjainkig. Kézirat*

DEBELJAK, Margarita - ILIJIN, Milica

1953 *Mađarske narodne igre iz Vojvodine*. Bratstvo-Jedinstvo. Novi Sad

FARKAS Frigyesné Lichtneckert Margit

1940 *Bokréta. A jugoszláviai magyar műkedvelők almanachja. 1919–1940. 78–89.* Szabadka

FELFÖLDI László – KARÁCSONY Zoltán (szerk.)

2006 *Magyar táncfolklorisztikai szöveggyűjtemény II./A.* Gondolat Kiadó – Európai Folklór Intézet. Budapest

2014 *Magyar táncfolklorisztikai szöveggyűjtemény II./B.* Gondolat Kiadó – Európai Folklór Intézet – MTA BTK Zenetudományi Intézet. Budapest

G. CZIMMER Anna

1951 *Babonák, ráolvasások. Adatok Gombos néprajzához.* Híd. 15. évf. 1.sz. 725-732.

GERGELY Katalin

é.n. *A paraszti öltözködés és divat.* In: Kultúra és Közösség 81.5

HÓZSA Gál Gizella

2003 *Egy évszázad Gombos ünneplő népviselete tükrében.* folkMAGazin. X. évf. 4.sz. 25.

JUNG Károly

1978a *Az emberélet fordulói.* Gombosi népszokások. 68-72. Fórum Könyvkiadó. Újvidék

1978b *Gombos (Bogojevo) Írások egy nyugat-bácskai falu jelenéről és múltjáról.* Arany János Művelődési egyesület. Gombos

KARÁCSONY Zoltán (szerk.)

2004 *Magyar táncfolklorisztikai szöveggyűjtemény I.* Gondolat Kiadó – Európai Folklór Intézet. Budapest

KISS Lajos

1982 *Gombos és Doroszló népzeneje.* A Jugoszláviai Magyar Népzene Tára 1. Magyar Nyelv, Irodalom és Hungarológiai Kutatások Intézete. Újvidék

KERESZTÉNY Csenge

2022 *Egy 20. századi néptáncgyűjtés forrásai.* Kézirat

KOVÁCS Endre

1999 *A Szlavón-Hegyhát magyarsága.* Néprajzi Látóhatár VIII. évfolyam, 1-4. szám

KOVÁCS Henrik – MEGYERI István

2012 *Népnevelés a néptánc eszközeivel. A népművészet és a Gyöngyösbokréta ideológiája* in: A hagyományos táncművelés metamorfózisa a 20. században.

Tudományos szimpózium a Magyar Táncművészeti Főiskolán 2010. június
11– 12. 70-80. Magyar Táncművészeti Főiskola. Budapest

KÓSA László

1989 *A magyar néprajz tudománytörténete*. Gondolat Kiadó. Budapest

LÁNYI Ágoston

1982 *Táncírás, kinetográfia*. In: Magyar Néprajzi Lexikon V. Budapest. 178.

MARTIN György

1974 *A magyar nép táncai*. Corvina Kiadó

1979a *A magyar körtánc és európai rokonsága*. Akadémiai könyvkiadó, Budapest

1979b Tánc. In Ortutay Gyula (szerk.): *A magyar folklór*. Budapest, Tankönyvkiadó, 477–540.

1995 *Magyar néptánc hagyományok*. Planétás Kiadó. Budapest.

1999 *A sárközi-dunamenti táncok motívumkincse*. Motívumkutatás, motívumrendszerzés. Planétás Kiadó. Budapest

2000 *Énekes körtáncok*. Planétás Kiadó. Budapest.

MÁK Ferenc

2013 *1936. június 14. Magyarok a Vajdaságban 1918–1945*. Vajdasági Magyar Művelődési Intézet. 237-238.

2013 *1938. június 11-12. Magyarok a Vajdaságban 1918–1945*. Vajdasági Magyar Művelődési Intézet. 253.

2013 *1941. Magyarok a Vajdaságban 1918–1945*. Vajdasági Magyar Művelődési Intézet. 303.

MEGYERI István

2009 *A Gyöngyösbokréta és hatása a hagyományra a Kalocsai-Sárköz kétételepülésén, Uszódon és Géderlakon*. Kézirat

ORTUTAY Gyula

1949 *A magyar néprajztudomány elvi kérdései*. Ethnographia LX. sz. 1–4. 1–24.

PAPP Ferenc

1978 *A Gyöngyösbokréta története* in: Gombos (Bogojevo) Írások egy nyugat-bácskai falu jelenéről és múltjáról, Arany János művelődési egyesület. Gombos

PÁLFY Gyula

1977 *Néptánc kislexikon*. Budapest

PENAVIN Olga

1973 *A népi tudás, a népi hagyományok gyűjtése a felszabadulás után a jugoszláviai magyarság körében*. In: *Létünk*. III. évf. 6.sz. 61-74.

RAJ Rozália – NAGY István

- 2001 *Doroszlói nép textíliák. A nők és a tisztaszobák öltözete egy bácskai faluban 1900 – 1999.* Logos Grafikai Műhely. Tóthfalu.

RESÓCKI Rolland

- 2018 *A bácskai Tisza menti táncok kutatástörténete, táncipológiája és táncdialektológiája.* In: Népművészet Ifjú Mesterei Vajdaságban. Szakdolgozatok. 182-212. Vajdasági Magyar Folklórközpont. Szabadka

SAVELIN László

- 2008 *Gombosi táncok tanítása modulvázlatban feldolgozva.* Kézirat

SZÉKELY Anna

- 2015 *Az autentikusság és hitelesség kérdésének vizsgálata három magyarországi néptáncverseny kapcsán.* DiákKörKép 2. Tudományos diákköri írások a néprajz szegedi műhelyéből. 26-46. Solymosi Sándor Közhasznú Egyesület. Szeged
- 2019 *A visszacsatoló interjú módszere a táncutatásban.* Etnographia 130. évf. 3. sz. 486-498.

SZÉKELY Mária

- 1981 *Föld, föld... Gyűjtés a Dunatáj magyarságának szellemi néprajzi hagyományaiból.* Apatini Irodalmi kör. Apatin
- 1985 *Bácskai és hegyháti (szlavóniai) női körtáncaink tartalmi jegyei a délszláv körtáncagyomány tükrében.* Hungarológiai közlemények 17. évf. 3-4. szám. 309-341. Újvidék

SZÜGYI Judit

- 2007 *Gombosi táncok. Gyűjtés és a táncok tanításának módszertana.* Kézirat

SZULOVSZKI Szilvia

- é.n. *Gombos néptáncagyománya és népzeneje.* Kézirat

TÉL József

- 1951 *Tüskömugrás* in: Híd, XV. évfolyam 12.szám, december, 804-813. Testvériség-Egység Könyvkiadóvállalat, Újvidék
- 1952a *Gombosi néptáncok (Táncsoportunk műsorából)* in: Híd, XVI. évfolyam 1.szám, január, 44-48. Testvériség-Egység Könyvkiadóvállalat, Újvidék
- 1952b *Gombosi néptáncok (Táncsoportunk műsorából)* in: Híd, XVI. évfolyam 6.szám, június, 352-356. Testvériség-Egység Könyvkiadóvállalat, Újvidék

VARGA Sándor

- 2020 *The Scientific Legacy of György Martin.* In Foundations of Hungarian Ethnochoreology: Selected Papers of György Martin, szerkesztette Fügedi János, Colin Quigley, Szőnyi Vivien és Varga Sándor, 86–97. Budapest: MTA Zenetudományi Intézet